

АГРЕССИВ ХУЛҚ-АТВОР ВА ХАТТИ-ҲАРАКАТЛАРНИНГ ХАРАКТЕРИСТКАСИ

Турғунпўлатова Мушарраф Хусниддин қизи

Наманган давлат университети Психология кафедраси стажёр ўқитувчиси

Аннотация : мақолада шахсга доир индивидуал тараққиёт самарасини ҳамда инсонлараро муносабатларни белгиловчи хулқ-атвор ва хатти-ҳаракатларнинг энг муҳим характеристикаларидан бири агрессивликдир. Психологияда “агрессия” тушунчаси турлича ёндашув асосида таҳлил қилинган бўлиб, бир гуруҳ тадқиқотчилар агрессияни негатив хулқ-атвор модели сифатида баҳоласалар, яна бир гуруҳ тадқиқотчилар бу хулқ-атворнинг позитив томонлари ҳам мавжудлигини таъкидлаганлари баён этилган .

Калит сўзлар : позитив , агрессия , хулқ –атвор , шахс, муносабат , ижтимоий , ахлоқий нормалар , кечинмалар , қонун, қоида .

ХАРАКТЕРИСТИКИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ И ПОВЕДЕНИЯ

Турғунпўлатова Мушаррафа Хусниддиновна,

Преподаватель-стажер кафедры психологии Наманганского государственного университета

Аннотация: в статье агрессивность является одной из важнейших характеристик поведения и поведения, определяющих влияние на индивидуальное развитие и межличностные отношения. В психологии понятие «агрессия» анализируется на основе разных подходов, и констатируется, что одна группа исследователей оценивает агрессию как модель негативного поведения, а другая группа исследователей подчеркивает, что в этом поведении есть и положительные стороны. Ключевые слова: позитив, агрессия, поведение, личность, отношение, социальные, нравственные нормы, переживания, закон, правило.

CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR AND BEHAVIOR

Turgunpolatova Musharrafa Khusniddinovna,

Intern teacher of the Department of Psychology of Namangan State University

Abstract: in the article, aggressiveness is one of the most important characteristics of behavior and behavior that determine the effect of individual development and interpersonal relations. In psychology, the concept of «aggression» is analyzed based on different approaches, and it is stated that one group of researchers evaluates aggression as a model of negative behavior, while another group of researchers emphasizes that there are also positive aspects of this behavior.

Key words: positive, aggression, behavior, personality, attitude, social, moral norms, experiences, law, rule.

Инсон фаоллигини ўзига хослиги шундаки, у муттасил бошқа одамлар ёки ўзи яратган нарсалар билан ўзаро муносабатда кечишидадир. Улар ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштирувчи табиий қонунлардан ташқари ижтимоий ҳаётнинг гоҳида муносабатлар вариативлигини муайян даражада белгилаб турувчи ахлоқий нормаларнинг қатъий қоидалар шаклидаги қонунлари кучга киради. Пировардида инсонлараро ўзаро муносабатларни идора қилувчи бир-бирининг хатти-ҳаракатини ва хулқини, шунингдек бошқа инсонларга қаратилган хусусий ҳаракатларни баҳолаш тизими ишга тўшади. Инсонлар томонидан белгиланадиган муносабатларни акс эттирувчи мазкўр баҳоларнинг нисбийлиги асосий фалсафий ва ахлоқий масаладир. Кимнингдир нуқтаи-назарига кўра заруриятдай туюладиган нарса бошқа бир инсон учун нафақат бефойда, балки зарарли деб ҳисобланиши мумкин,

бир маданиятда маъқул саналган нарса бошқа бир маданиятда номаъқулдек эътироф этилиши мумкин.

Шахсга доир индивидуал тараққиёт самарасини ҳамда инсонлараро муносабатларни белгиловчи хулқ-атвор ва хатти-ҳаракатларнинг энг муҳим характеристикаларидан бири агрессивликдир. Психологияда “агрессия” тушунчаси турлича ёндашув асосида таҳлил қилинган бўлиб, бир гуруҳ тадқиқотчилар агрессияни негатив хулқ-атвор модели сифатида баҳолашар, яна бир гуруҳ тадқиқотчилар бу хулқ-атворнинг позитив томонлари ҳам мавжудлигини таъкидлайдилар.

Биз, - деб ёзади Р. Кратчфилд ва Н. Левинсонлар – агрессия ахлоқийликнинг зидди демокчи эмасмиз: зотан агрессиянинг баъзи бир шакллари ахлоқсизлик сифатида қарама-йди. Бироқ у аксарият ҳолларда ахлоқсизликдир, шунинг учун ахлоқийликни ўзлаштирилишига маъсул механизмлар агрессив импульслар ижтимоийлашуви негизида ҳам ётади. Улар агрессиянинг икки бир-бирини инкор этмайдиган ва бирдай мақбўл тавсифларини берганлар. Биринчиси, хулқ-атворнинг зохирий (ташқи) аломатларига асосланади: “Агрессия” - кимгадир зиён етказувчи хулқ-атворнинг ҳар қандай кўринишидир. Иккинчиси, одамнинг ботини (ниятлари) билан боғлиқ, яъни инсонни ҳаракатга ундовчи кучларни ўрганиш билан англаш мумкин бўлган ҳолатлар билан муштарак: “Агрессия - бошқа бир инсонга зиён етказишни мақсад қилиб олган ҳар қандай хатти-ҳаракатдир”.

Агрессиянинг юкоридаги зикр этилган тавсифларига монанд тушунчаларга таянган ҳолда кўпгина психологлар агрессияни жонли оламнинг, яшаш учун кўраш билан боғлиқ, ўзвий характеристикаси деб ҳисоблайдилар.

В. Клайн агрессивликнинг салбий жихатларини инкор этмаган ҳолда агрессияда “маълум маънодаги соғлом жихатлар” ҳам мавжуд бўлиши, улар фаол ҳаёт кечириши учун асқотиши мумкинлигини эътироф этади.

Агрессия ва агрессивлик тушунчаларини бир-биридан ажратиб таҳлил қилиш лозимдир. Агрессия - бу одамлар, одамлар гуруҳига нисбатан жисмоний ва руҳий зарар етказишга қаратилган индивидуал ёки жамоавий хатти-ҳаракатлар мажмуи бўлиб ҳисобланади. Агрессивлик - шахснинг нисбатан барқарор хусусияти бўлиб, у агрессияга тайёргарликни ифодалаш билан бирга душманлик асосида бошқаларнинг хулқ-атвори, хатти-ҳаракатини қабул қилиш ва тушунишга мойилликни билдиради. Агрессиянинг хилма-хил таърифлари мавжуд бўлиб, улар куйидагилардан иборат:

- Бошқаларга хавф солувчи ёки зиён етказувчи ҳар қандай хулқ-атвор агрессия деб аталади. (Басс).

- Бошқаларни ҳафа қилиш, уларга зиён етказиш нияти бўлган хатти-ҳаракатлар агрессия деб аталади. (Берковиц).

- Бошқаларга жисмоний зарар етказиш нияти билан амалга оширилган ҳаракатлар агрессия деб аталади. (Зильманн).

- Бошқа тирик мавжудотларга зиён етказишга қаратилган, бироқ ўзига нисбатан қўлланилишга қарши бўлган ҳар қандай хулқ-атвор агрессия деб аталади. (Р.Берон, Д. Ричардсон) .

Мавжуд бу таърифларга асосланиб, шартли равишда агрессив хулқ-атворни 2-гуруҳга бўлиш мумкин:

1. Мотивацион агрессия. Агрессия - мотивацион фаолият сифатида норма ҳамда қоидаларни б ўзиш, атрофидагиларга зарар ва азоб-уқубат келтириш деб тушунилади. Шу ўринда инструментал ҳамда ғараз билан қилинган (олдиндан ўйланган) агрессия типлари ҳам фарқланади.

Инструментал агрессия. Инсон агрессив ҳаракат қилишни ўз олдига мақсад қилиб қўймайди, балки бу шароит билан боғлиқ ҳолда юзага келади. Айни ҳолда мотив мавжуд бўлади, лекин англамаган тарзда намоён бўлади.

Ғараз билан қилинган (олдиндан қилинган) агрессия. Агрессив хулқ-атвор яъни зарар ёки зиён етказишга қаратилган хатти-ҳаракатлар англаган мотив асосида амалга оширилади.

2. Агрессия душманлик ва вайронагарчилик акти сифатида. Р. Берон ва Д. Ричардсонлар бу борада бундай аниқликни келтиришади.

Агрессия - бу ҳаракатланиш ёки бошқа тирик мавжудотга зарар етказишга йўналтирилган ҳар қандай хулқ-атвор шаклидир.

Бу муаллифларнинг фикрича:

- Агрессия албатта ғараз билан қилинган (олдиндан ўйланган) ва зарар етказиш мақсадида қилиб олинган хулқ-атворни назарда тутлади;

- Агрессив хулқ-атвор сифатида фақатгина тирик мавжудотга зарар ёки зиён етказишга йўналтирилган хулқ-атвор кўринишлари тушунилади;

- Агрессия қурбонида ўзига нисбатан қилинган бундай муносабатдан мотивацион қочиш истаги мавжуд бўлиши керак . Субъект тўғридан-тўғри агрессияни амалга ошириш учун унга қийинчилик туғдирмайдиган имқониятларга эга бўлмагунча жабрланувчига зарар етказиши ва шу билан бирга агрессив фаолиятда мақсадга эришишдаги эҳтимоллик даражаси муҳим аҳамиятга эга бўлмаслиги кўзатилади. Эҳтимолликни амалга ошириши фақатгина шундай бир ҳолатларда, яъни жавоб агрессияси бевосита агрессорнинг агрессияга етиб бормаган вазиятларда, жумладан учрашиш имқони йўқ бўлганда муҳим аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Бунда, билвосита агрессия шакли агрессорнинг шахсиятига ёки унинг обрў-этиборига зарар етказишдан иборат бўлади. Билвосита агрессив фаолият агрессорни енгиб, фаолият натижаси оқибатини кутиш сифатида яъни ҳал қилувчи детерминант тарзда намоён бўлади. Масалан: Агар инсон бир ўзи агрессорнинг устидан раҳбариятга шикоят қиладиган бўлса, бу шикоят раҳбариятнинг этибор билан муносабатда бўлиши ва чора-тадбир қўллашига нисбатан ишониш мумкин. Вужудга келган агрессив тенденция ҳам амалга ошмай келажакка сақлаб қўйилади. Агар субъект агрессия қурбонига айланса, ҳатто қасос жавоб кучи юқори бўлиш эҳтимоли мавжудлигига қарама-й у албатта қасос олишга интилади. Агрессияга йўлиққан ва қасос олиш ҳақида ўйловчи инсонда масалан, рингдаги жангдан сўнг боксёрлар жуфтлигининг бирида хавотирланиш билан қўшилган мағлубият ҳисси кўзатилади. Бу қасос олиш ниятини кўзга тикиб, кучайтиради. Натижада эса, мотивацияни ортишига олиб келади. Айниқса, субъектни бевосита қониқиш ҳосил қилишига жабрланувчининг ҳар қандай азоб укубат чекишни энг аввало бошдан кечираётган оғриқларни ифодаловчи реакциялар таъсир кўрсатади. Агар душманлик агрессияси қасос олиш тамойилига асосланса, у ҳолда олдиндан маълум кучдаги оғриқларни кўзатиш орқали шахс максимал даражада қониқиш ҳосил қилиши мумкин. Бундай агрессия таъсири натижасидаги жабрланишни кўзатиш мотивацион агрессияни юқори даражадан “0” даражагача қисқартириб бир вақтнинг ўзида агрессив хулқ-атворни аналогик ҳолатга мустаҳкамлайди. Аҳамиятсиз бўлган оғриқни келтириш субъектда тўлақонли қониқишни ҳосил қилмайди, шу сабабли агрессив тенденциянинг қолган қисми сақланиб қолади.

Агрессив хулқ-атворни аниқлашда ушбу таъсир этувчи омилларни ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Агрессиянинг қуйидаги қисқача классификацияси мавжуд:

1. Агрессиянинг дардмандлик даражасидаги аломатлари (тутақиб кетиш, жаҳл келганда ўзини йўқотиб қўйиш);

2. Агрессиянинг жисмоний, оғзаки ва бошқа, бутун жамият учун номақбўл саналган ахлоқ қонун-қоидалари билан боғлиқ шакллари (одатда, улар ижтимоийлашув хусусиятлари, аксли ижтимоий хулқ-атвор нормаларининг мустаҳкамланиши билан боғлиқ бўлади);

3. Жамиятда қабўл қилинган ахлоқ қонун-қоидаларини етарлича ўзлаштирилмаганлиги ёки хатти-ҳаракатларини идора қилиш имқонини берувчи хусусий сифатларни тўлиқ шакланмаганлиги билан боғлиқ агрессиянинг турли кўринишлари (таълим - тарбия кўрмаганлик);

4. Айрим кўзатувчилар томонидан агрессив (хақ-ҳуқуқларини поймол қилиш, бировга зиён етказиш гумонини пайдо қиладиган) бошқа бир кўзатувчилар томонидан қатъийлик, фаоллик сифатида талқин қилинадиган барча хатти-ҳаракатлар.

Юқорида келтирилган агрессия классификацияси Басс прологиясида ҳам ўз аксини топганини кўришимиз мумкин. Биз бу зўравонликларнинг барчасини деструктив, жисмоний агрессия ёки атайин бошқа бировга ё объектга зарар етказиш мақсадида амалга оширилган ҳаракат деб таърифласак бўлади. Агрессив хулқ-атвор: ўзоқ давом этувчи ёки қисқа муддатли, жуда тез содир этилувчи ёки ўзини бошқара оладиган даражаларда фарқланиши кўзатилади.

Рольф Лебер ва Магда Штутхамер Леберларнинг таъкидлашича, агрессивлик очик ва яширин ҳолатларда бўлиб, бу икки агрессия ўз навбатида куйидаги турларга ажратиб ўрганилади :

- 1- Паттерн хулқ-атвор.
2. Эмоциялар.
3. Когнитив жараён.
4. Ривожланиш.

Очик агрессив хулқ-атворда жабрланувчига тўғридан-тўғри очик ҳужум қилиниши, жисмоний зарба орқали зарар етказиш кўзатилади. Яширин агрессия эса гап-сўзлар, миш-мишлар, алдов ва ёлгонлар асосида ифодаланади. Кўп ҳолларда очик агрессия ёш ўтиши билан кучсизланиб боради, яширин агрессия эса аксинча кучайиб боради. Маълумотларга кўра агар инсон болалигида очик агрессияни тез-тез кучли намоеън этган бўлса, у ёши улғайганда ҳам зўравонлик қилиши, жиноятларга қўл уриши мумкин экан. Очик агрессия асосан эмоционал ҳолатлар жумладан, ғазаб, қаҳр, жаҳл, ҳис-ҳаяжон билан характерланади. Яширин агрессияда киши ҳолати нейтрал бўлиб, ҳис-туйғуларсиз ифодаланади. Когнитив жараёнда ҳам очик ва яширин агрессияда бир биридан фарқланади.

Яширин агрессияда когнитив жараёнларга кенг кўламда мос келувчи зўравонлик усуллари жумладан душманлик қилиш, маккорлик, нўноқлик хусусиятларини қўллаш ҳаракатлари кўзатилади. Яширин агрессияда қонфликтларни ҳал этишда “когнитив дефицитар” ҳолат яъни душманлик очикдан-очик намоеън бўлмайди.

Келтирилган турланиш психологик ҳолатлар билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, инсондаги агрессив хатти-ҳаракатларнинг турли кўринишларини ифодалайди.

Инсондаги агрессив ҳолатларнинг турли кўринишлари.

Реакциянинг модаллиги	→ Вербал / жисмоний
Реакция сифати	→ Фаолиятли \ фаолиятсиз
Бевосита тўғридан-тўғри	→ Бевосита \ билвосита
Кўзатувчанлик	→ Очик \ яширин
Ғаламискорлик	→ Игвосиз \ қасоскор уч олувчи
Мақсадга интилувчанлик	→ Душманлик \ инструментал
Зарар келтириш тури	→ Жисмоний \ психологик
Оқибатларнинг давомийлиги	→ Киска муддатли \ ўзоқ муддатли
Ҳаракатдаги ижтимоий бирлик	→ Индивидуал \ гуруҳий.

Агрессиянинг ижтимоий маъқул ва ассоциал агрессив хулқ-атвор турлари фарқланади. Ижтимоий маъқул агрессия турида фрустрация ва низо натижасида келиб чиқувчи зўриқиш ҳамда ҳавотирланиш ижтимоий нормаларга мос келувчи ҳаракатлар орқали ҳал қилинади. Ассоциал агрессив хулқ-атвор нормаларга зид бўлган (уришиш, сўкиш) ҳаракатларда намоеън бўлади. Агрессив хатти-ҳаракат асосида агрессивлик мотиви ётади.

Биз ўз илмий тадқиқотларимизни ўспирин психологиясидан ўзгаришлар билан боғлиқ ҳолда уларда пайдо бўлиши мумкин бўлган ҳолатларни таҳлил қилишга юналтирдик. Амалий қарор қабул қилиш билан боғлиқ бўлган талабалик даври ўзининг куйидаги хусусиятларига эга. Талаба аста секин микрогуруҳнинг ноганиш шароитларига кўникиб боради, ўзининг ҳақ-хуқуқлари ва мажбуриятларини била бошлайди, шахслараро муносабатнинг янги кўринишини ўрнатади, турмушдаги ижтимоий ролларни амалда шахсан синаб кўришга интилади. Чунки улар турмушдаги ютуқлар ва муваффақиятларнинг ижтимоий психологик илдизлари нимадан иборат

эканлиги тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлмайдилар. Талаба ёшларнинг ҳаёт ва фаолиятлари давомида вужудга келиши мумкин бўлган турли қарама-қаршиликлар ҳамда уларнинг асосида пайдо бўладиган агрессив ҳолатларни ўрганиш мақсадида А.Ассингернинг “Шахсдаги агрессивлик хусусиятини аниқлаш” методидан фойдаландик. Ёшларнинг психологик ҳолатларини ўрганиш учун Наманган давлат университети талабаларидан 120 нафар респондент иштирок этди.

Тадқиқотларнинг натижалари куйидаги диаграммада ўз аксини топган.

Тарих факультети 1-курс талабалари ўртасида ўтказилган А.Ассингернинг “Шахсларда агрессивлик хусусиятини аниқлаш” методи бўйича натижалар кўрсаткичлари.

Диаграммадаги сонлар тахлили шуни кўрсатадики, талаба қизлар ўртасида 16,7% ўта агрессивликни намоён этадиган ва яна шунча фоиз ўз қунига ишонмайдиган ва ўзига паст баҳо берувчи ёшлар орасида эса бу сифатларнинг мавжудлиги 10%ни ташкил этди.

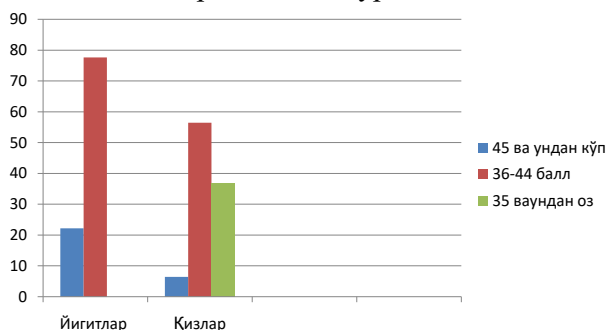
тарих факултети 1-курс талабаларининг
натижаларини диаграммадаги кўриниши

Жадвалдаги сонлар тахлили асосида талаба йиғитларнинг 22,2% қизларнинг қизларнинг эса 6,5% да ўта агрессивлик мавжуд эканлиги намоён бўлади. Респондентларнинг 36,9% ўзига ишончли йўқотган ва паст баҳо берувчи қизлар эканлиги билан ажралиб турибди.

Ўз

Жисмоний тарбия факултети 1-курс
талабаларининг натижаларини
диаграммадаги кўриниши

Ўз манфаатларини ҳимоя қила олиш ўз фикри ҳуқуқлари талабаларини ишонч билан гапира олиш ва ўзини ҳурмат қилишини англади. ўзига ишонган одам ҳар қандай ҳодисага ўз муносабатини очиқ ва қатъий билдира олади. Яъни ўзи ҳиссиётлари учун

у маъсулиятни зиммасига олади ва бошқаларга ҳам нимани хис қилиш қилаётганини англата олади. Бу ҳулқнинг нормал усули хисобланади . Атрофдагилар учун бефарқ бўлмаган ўз фикр талаб ва ҳуқуқлар ҳаммада мавжуд. Бўларни ҳурмат қилишларига эришишнинг ягона йўл уларнинг шахсини ўзига ҳиммат қила олишдир.Ўзигина ишонган одамлар ўз шахсий эҳтиёжларини англайдилар ва уларни қатъий талаб қиладилар.Шу билан бирга бундай одам бошқа одамнинг ўз маанфатларининг химсоя қилиш ҳуқуқини ҳам тан олинади шунинг учун ҳам улар ўз талабларини қўшда одоб доирасидан чиқишмайди ва атрофдагиларнинг тадлабларига ҳурмат билан қарашади. Ўзига ишонган одамлар ўз ўзлари атрофдагилар билан самимий муносабатда бўладилар. Улар борликни реал идрок қиладилар,ходисалар ҳақида уларнинг аҳамиятини бўрттирмай ва камситмай гапирадилар. Улар учун муҳими илюзаларга ва берилиш эмас балки релликдир . Етук одам ва бошқаларнинг нимага озишини билишни хоҳлайди. Асосий тамойил ўзини яхши кўрсатишга интилмасдан табиий тутиши саналади. Шахс сифатларининг шаклланишини таминловчи психологик механизмларга аввало идентификация таклид қилиш тасирланиш ва урнака олиш кирадики ,улар ҳам ана шу ижтимоий муносабатларнинг ижтимоий тасаввурлар тизимидаги мимикасидир. Мақсадга юналтирилагн ижтимоий- психологик мақсадга йўналтирилган ижтимоий психологик омиллар мақсадли суҳбатлар ижтимоий тренинглар айнан талабалардаги гуманистик установакаларни барқарорлаштирувчи ва уларнинг онг структурасини мустаҳкамланишига замин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Вилюнас В,К Эмоционал ҳолатлар психологияси Москва 1976-йил
- 2.Гамеза М.В Домаменко ,И.А Психологиядан Атлас Москва Просвкшение 1986-йил
- 3.Грановская Р.М Амали Психология элементлари А ГУ 1988-йил
- 4.Довидов В.В Таҳрири остида Психологик лугат Москва Педагогика 1983-йил
- 5.Дейл Карнеги Как завоевать друзе и озоқавать влияние на лудей Москва ИЗД Прогрес 1989-йил
- 6.Иьгнатов И Лўкин А.С ,Громов М.Д Психология Тошкент Ўқитувчи 1979-йил
- 7.Кайковус Кобуснома Тошкент 1993-йил
- 8.Каримова В.М Ижтимоий Психология асослари Тошкент Ўқитувчи 1994-йил 94-бет